

El moment Ricoeur

François Dosse

Durant molt de temps, el diàleg entre filosofia i història ha estat un diàleg de sords, sobretot a França, on els historiadors, orgullosos del seu ofici, giren la mirada més aviat cap a les ciències socials «germanes» que no cap a la filosofia, que no evoca més que malfiança, pel refús de tota filosofia de la història, i malfiança tenint en compte la posició de mestria ocupada tradicionalment pel filòsof que, en aqueixes selves, regna com a senyor.

Tanmateix, es presenta l'oportunitat d'un possible intercanvi gràcies a un cert nombre de factors nous. En primer lloc, la crisi de la historicitat (crisi de futur) que travessa un món occidental esllanguit, freturós de projecte i sovint reduït a una compulsió de repetició rere la forma d'una veritable febre commemorativa. En segon lloc, el recurs com més va més apressant als historiadors per part d'una societat que té tendència a confondre els papers del testimoni, de l'expert, del jutge i de l'historiador; aquest darrer sent una imperiosa necessitat d'aclariment. Per altra part, amb la pèrdua del valor estructurador dels grans esquemes d'explicació històrica que

són el funcionalisme, l'estructuralisme, el marxisme, tots els ismes que tenien tendència a erigir-se com a lectures encaselladores exclusives de la realitat, ha arribat el temps dels dubtes i la possible entrada de l'historiador en una edat reflexiva, la de la interrogació sobre la significació de l'operació historiogràfica. En aquestes circumstàncies favorables apareix l'obra més important de Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*,¹ un esdeveniment en el sentit fort de la sorpresa que suscita aquest aeròlit caigut en el territori de l'historiador i de la resposta aclaridora que dona a les exigències del moment.

EL CONTRACTE DE VERITAT

Ricoeur procura des de fa molt de temps dialogar amb la història i els historiadors. La seua primera intervenció en aquest terreny data del 1952, quan demostra, amb ocasió d'una comunicació a les Jornades pedagògiques de coordinació entre l'ensenyament de la filosofia i el de la història, que la història depèn d'una epistemologia mixta, d'un entrellaçament d'objectivitat i de subjectivitat, d'explicació i de comprensió. Dialèctica del mateix i de l'altre allunyat en el temps, comparança entre el llenguatge contemporani i una situació re-

François Dosse és historiador i professor a la IUFM de Versailles. Autor, entre altres obres, de *Paul Ricoeur. Les sens d'une vie* (La Découverte, 1997), i d'*Història. Entre la ciència i el relat* (PUV, 2001).

volucionada, «el llenguatge històric és necessàriament equívoc».² Considerant necessari tenir en compte l'esdevenimental, el contingent, com també de l'estructural i les permanències, Paul Ricœur defineix la funció de l'historiador, la justificació de la seua empresa, com la de l'exploració d'allò que depèn de la humanitat: «Aquest record sona de vegades com un despertar quan l'historiador té la temptació de renegar de la seua intenció fonamental i de cedir a la fascinació d'una falsa objectivitat: la d'una història en què ja no hi hauria més que estructures, forces, institucions i no homes i valors humans».³

Ricœur intervé, doncs, molt prompte en la tasca de l'historiador per a mostrar fins a quin punt aquest se situa en tensió entre l'objectivitat necessària del seu objecte i la seua pròpia subjectivitat. Molt abans que Rancière apel·lès a la reconciliació de l'historiador amb el seu objecte i l'invitès a no cedir a les sirenes que regularment l'inciten a l'eutanàsia,⁴ Ricœur no diu altra cosa. Recusa principalment la falsa alternativa, que esdevindrà cada vegada més predominant en l'operació historiogràfica, entre l'horitzó d'objectivació amb la seua ambició científista i la perspectiva subjectivista amb la seua creença en una experiència de la immediatesa pel que fa a la capacitat per a procedir a la resurrecció del passat. L'objecte és el de demostrar que la pràctica històrica és una pràctica en tensió constant entre una objectivitat incompleta per sempre i la subjectivitat d'una mirada metòdica que ha de desfer-se d'una part de si mateixa repartint-se entre una bona subjectivitat, «el jo de recerca», i una de dolenta, «el jo patètic». Tot l'esforç de Ricœur, en aquest terreny com en altres, és per a demostrar que les vies de

pas de la investigació de veritat són les de tómbos necessaris i rigorosos. La història procedeix per rectificacions que provenen d'un mateix esperit «que la rectificació que representa la ciència física en comparança amb el primer arranjament de les aparences en la percepció i en les cosmologies que li són tributàries».⁵ El lloc de l'historiador és alhora en una posició d'exterioritat amb relació al seu objecte, en funció de la distància temporal que l'allunya d'ell, i en una situació d'interioritat per la implicació de la seua intencionalitat de coneixença. Ricœur recorda les regles que regeixen aquest contracte de veritat que, des de Tucídides i Heròdot, guia tota investigació històrica i funda la seua metodologia. En aquest primer nivell, la subjectivitat de reflexió es troba implicada en la construcció mateixa dels esquemes d'intel·ligibilitat. Ricœur, respecte d'això, dóna proves d'una lucidesa remarcable, i demostra que no es deixa ensarronar per la diabolització de l'escola metodològica contra la qual es va constituir l'escola dels *Annales*,⁶ quan reivindica l'ascesi objectivista com un estadi necessari: «Precisament això és l'objectivitat: obra de l'activitat metodològica. Per això aquesta activitat du el bell nom de *crítica*»⁷ Ricœur privilegia l'afany analític de descomposició del passat en categories d'intel·ligibilitat, en sèries distintes, a la recerca de relacions causals, en deduccions lògiques a partir de la teoria.

La incompleció de l'objectivitat històrica fa necessària una implicació forta de la subjectivitat a diversos nivells. En primer lloc, intervé mitjançant la noció mateixa de tria explícita o implícita, però en qualsevol cas inevitable, de l'historiador pel que fa al seu o els seus objectes d'anà-

lisi. L'historiador procedeix a un «judici d'importància»⁸ que presideix la selecció dels esdeveniments i de llurs factors. La teoria per sobre de l'observació preval en la selecció efectuada. La subjectivitat històrica intervé doncs tot al llarg de la seua recerca en el pla dels esquemes interpretatius que serviran de plantilla de lectura. En segon lloc, l'historiador s'inverteix en tant que subjectivitat mitjançant els vincles de causalitat que posa en relleu i, en aquest pla, la pràctica històrica és, molt sovint, ingènua. Ricœur recolza en l'esforç metodològic dels historiadors per a dissociar les causalitats de diversos ordres. En tercer lloc, la subjectivitat històrica s'insereix en la distància històrica que oposa allò mateix a allò altre. L'historiador té aquí per tasca traduir, anomenar allò que ja no hi és, allò que va ser altre, en termes contemporanis. S'enfronta aquí a una impossible adequació perfecta entre la llengua i l'objecte i això l'obliga a un esforç d'imaginació per assegurar la transferència necessària a un present altre que el seu i a fer de manera que aquest siga llegible per als seus contemporanis. La imaginació històrica intervé doncs com un mitjà heurístic de comprensió. La subjectivitat resulta en aquest cas el passadís necessari per accedir a l'objectivitat. En fi, una quarta dimensió fa indefugible la subjectivitat, i és l'aspecte humà de l'objecte històric: «Allò que la història vol explicar i comprendre en darrera instància, són els homes».⁹ Tant com per una voluntat d'explicació, l'historiador es troba mogut per una voluntat de trobada. El que acompanya el seu afany de veracitat no és tant compartir la fe d'aquells de qui relata la història com efectuar aquest treball sobre el passat, en el sentit quasi psicoanalític de posar-se al

treball, per a partir a la recerca de l'altre en una transferència temporal que és també «un transport a una altra subjectivitat».¹⁰

La constitució de l'objectivitat històrica per a copsar millor l'utilitat mental i el comportament dels homes del passat és, doncs, el correlat de la subjectivitat històrica. Aquesta desemboca en una intersubjectivitat sempre oberta a noves interpretacions, a noves lectures. La incompleció de l'objectivitat històrica permet deixar el debat de l'herència històrica a les generacions futures en una recerca indefinida del sentit. No permet, tanmateix, qualsevol cosa, perquè, gràcies a la dissociació operada per Ricœur entre el jo de recerca a exaltar i el jo patètic de què cal desprendre's, l'objectivitat històrica passa de les seues il·lusions lògiques a la seua necessària dimensió ètica.

Aquesta dimensió veritativa de la història és un dels grans fils conductors de Ricœur en la seua darrera obra. Constitueix també allò que fa que la història es diferencie d'altres formes d'escriptura, d'altres gèneres com la ficció. En aquest sentit, Ricœur defineix una epistemologia de la història l'ambició i el pacte amb els lectors de la qual és atényer el nivell de la veracitat mitjançant l'escriptura. El filòsof retraça el recorregut de l'operació historiogràfica que actua en les seues tres etapes constitutives. Ell defineix una primera etapa per la qual l'historiador fa un trencament amb la memòria quan aquesta objectiva els testimoniatges per a transformar-los en documents, els passa pel sedàs de la prova de llur autenticitat, discrimina, gràcies a les regles ben conegudes del mètode de la crítica interna i externa de les fonts, allò verdader d'allò fals, bandeja les diverses formes de falsificacions. En

aquesta fase, documental, l'historiador enfrontat als arxius es planteja la qüestió d'allò que efectivament ha ocorregut: «Els termes verdader / fals poden ser presos legítimament, en aquest pla, en el sentit popperià del refutable i el verificable... La refutació del negacionisme s'efectua en aquest nivell».¹¹ En aquest estadi, l'historiador està en l'escola de la sospita, en aquest treball d'objectivació del rastre a fi de respondre a la confiança que li atorga el seu lector. La prova documental resta en tensió entre la força de l'atestació i l'ús mesurat de la discussió, de la mirada crítica.

El segon moment de l'operació historiogràfica és el que Ricœur qualifica com l'intent d'explicació/comprensió. Aquí, Ricœur es distancia de Dilthey i de la seua separació entre aquests dos nivells indissociables i que no són tampoc assimilats a la interpretació, que és una noció més vasta, desplegada en els tres estadis de l'epistemologia històrica: «En aquest sentit, la interpretació és un tret de la recerca de la veritat en història que travessa els tres nivells: la interpretació és una component de la intenció mateixa de veritat de totes les operacions historiogràfiques».¹² L'historiador aprofundeix llavors l'autonomia del seu procediment amb relació a la memòria plantejant-se la qüestió del «per què?», mobilitzant els diversos esquemes d'intel·ligibilitat de què disposa. Deconstrueix la massa documental per a disposar-la en sèries coherents significants: ací fenòmens que se suposen d'ordre econòmic, allà els d'ordre polític o religiós... Modelitza tant com pot per tal de verificar les seues eines interpretatives. Ricœur travessa en aquest pla el paisatge historiogràfic actual marcat pel doble gir pragmàtic que privilegia l'estudi de les pràctiques cons-

titutives del vincle social i interpretatiu, fonamentant-se en la pluralització de les temporalitats i de les variacions de les escales d'anàlisi d'una disciplina, la història, l'horitzó de la qual és donar compte i entendre els canvis.¹³ I recolza sobretot en allò que ell qualifica com a «models de rigor»: Michel Foucault, Michel de Certeau i Norbert Elias,¹⁴ i torna als jocs d'escals¹⁵ com a idea força per sortir de la falsa alternativa que durant molt de temps ha estructurat el medi dels historiadors entre els partidaris de l'esdeveniment i els de la llarga durada. Ell recolza per a aquesta demostració en els treballs de la *microstoria* i en els de Bernard Lepetit sobre l'estructuració de les pràctiques socials i llurs representacions.¹⁶

El tercer moment de l'operació historiogràfica és el de la representació històrica, en el transcurs de la qual l'escriptura esdevé el nivell principal. Aquesta estava ja en el principi de la disciplina, tal com ho havia vist Plató en el *Fedre* amb la invenció de l'escriptura com a *pharmakon*, remei amb relació a la memòria, que protegeix de l'oblit, i alhora verí en la mesura que corre el risc de substituir l'esforç de memòria. És en el pla de l'escriptura on se situa la història en les seues tres fases, però més que mai en aquesta ambició última de realització de l'acte de l'escriptura de l'historiador mateix. En aquest pla, Ricœur torna una altra vegada a Michel de Certeau per analitzar els components d'aquesta activitat escripturària.¹⁷ Però Ricœur evita tot tancament de l'escriptura únicament en l'estrat discursiu i concedeix un lloc nodal a un concepte ja utilitzat en *Temps et récit*: el de *representança*.¹⁸ Entén per tal la cristal·lització de les expectatives i apories de la intencionalitat històrica. La

representança és l'objectiu del coneixement històric, subjecte ell mateix a un pacte segons el qual l'historiador assumeix com a objecte uns personatges, unes situacions que han existit abans de fer-se'n cap narració. Aquesta noció es diferencia doncs de la de representació en la mesura que implica una relació amb el text, un referent que Ricœur qualifica de *lloctinença* del text històric. Mitjançant aquest concepte de *representança*, Ricœur ret homenatge a l'aportació dels narrativistes i, alhora, posa en guàrdia contra la indistinció epistemològica entre ficció i història, tot recordant l'exigència veritativa del discurs històric. L'atenció als procediments textuais, narratius, sintàctics, mitjançant els quals l'historiador enuncia el seu règim de veritat du a reapropiar-se les adquisicions dels treballs de tota la filiació narratologista particularment desenvolupada al món anglosaxó i coneguda a França gràcies a Ricœur. El desenvolupament de les tesis s'ha nodrit, en efecte, del *linguistic turn*, de la crítica del model monològic i de la consideració de la narració com a jaciment de saber, com a desplaçament de recursos d'intel·ligibilitat.

Els narrativistes han permès així demostrar com el mode de narració té valor explicatiu, ni que fos per la utilització constant de la conjunció de subordinació «perquè», que oculta i confon dues funcions distintes, la consecució i la conseqüència. Els vincles cronològics i els vincles lògics són així afirmats sense ser problematitzats. Ara: convé desimbricar aquesta contrasenya, el «perquè» d'ús forassenyat. És aquest treball sobre les capacitats explicatives pròpies del relat el que ha dirigit el corrent narrativista. William Dray va demostrar així, des dels

anys 1950, que cal distingir entre la idea de causa i la de llei.¹⁹ Ha defensat un sistema causal irreductible a un sistema de lleis, tot criticant alhora aquells que practiquen aquesta reducció i els qui exclouen tota forma d'explicació. Un poc després, Georg Henrik von Wright preconitza un model mixt basat en una explicació anomenada quasi causal²⁰ com la més apropiada per a la història i per a les ciències humanes en general. Les relacions causals són, segons ell, estrictament relatives a llur context i a l'acció que hi ha implicada. Inspirant-se en els treballs d'Elisabeth Anscombe, privilegia les relacions intrínseques entre les raons de l'acció i l'acció mateixa. Von Wright oposa llavors la connexió causal no lògica, purament externa, que remet als estats de sistema, i la connexió lògica referida a les intencions i que pren una forma teleològica. El vincle entre aquests dos nivells heterogenis se situa en els trets que configuren el relat: «El fil conductor, per a mi, és la intriga, en tant que síntesi de l'heterogeni».²¹ Arthur Danto descobreix, per la seua banda, les diverses temporalitats en l'interior del relat històric i torna a posar en qüestió la il·lusió d'un passat com a entitat fixa amb relació a la qual només la mirada de l'historiador fos mòbil. Distingeix, al contrari, tres posicions temporals internes a la narració.²² El terreny de l'enunciat implica ja dues posicions diferents: la de l'esdeveniment descrit i la de l'esdeveniment en funció del qual aquest és descrit. Cal encara afegir el pla de l'enunciació, que se situa en una altra posició temporal, la del narrador. La conseqüència epistemològica d'aquesta diferenciació temporal presenta un aspecte de paradoxa de la causalitat, ja que un esdeveniment posterior pot fer

aparèixer un esdeveniment anterior en situació causal. Per altra part, la demostració de Danto torna a considerar com indistintes explicació i descripció, per tal com la història és d'una sola peça, segons la seua expressió. Alguns han anat encara més lluny, com Hayden White, en la perspectiva de construcció d'una poètica de la història,²³ i han pressuposat que el registre de l'historiador no és fonamentalment diferent del de la ficció en el pla de la seua estructura narrativa. La història seria, doncs, primer que res escriptura, artífici literari. Hayden White situa la transició entre el relat i l'argumentació en la noció de «posada en intriga».

Ricœur és, doncs, molt a prop d'aquestes tesis. D'entrada, saluda en els narrativistes dues grans adquisicions. En primer lloc, són la demostració que «contar és ja explicar... El «l'u per l'altre» que, segons Aristòtil, constitueix la connexió lògica de la intriga, serà d'aquí en avant el punt de partença obligat de tota discussió sobre la narració històrica».²⁴ En segon lloc, a la diversificació i jerarquització dels models explicatius, els narrativistes han oposat la riquesa dels recursos explicatius interns al relat. Tanmateix, i malgrat aquests dos avanços en la comprensió de què és un relat d'història, Ricœur no segueix les tesis més radicals dels narrativistes quan aquestes postulen la indistinció entre història i ficció. A pesar de llur proximitat, hi subsisteix un tall epistemològic que es basa en el règim de veracitat propi del contracte de l'historiador en relació amb el passat.

L'atenció als règims de discurs implica tornar a aquella zona d'indeterminació per tal de copsar de nou com es fabriquen els règims de veritat i quin és l'estatut de l'error, el caràcter incommensurable o no de

les diverses assercions que es donen com a científiques. Ricœur no segueix, doncs, l'intent deconstructor de Michel Foucault i de Paul Veyne, que s'inspira en Nietzsche i que propugna una simple genealogia de les interpretacions que ocultaria els fets històrics. A la fórmula provocadora de Roland Barthes segons la qual «el fet mai no té més que una existència lingüística», oposa el que ell anomena un «quadrilàter del discurs»: el locutor que té en compte la parla singular com a esdeveniment; l'interlocutor que remet al caràcter dialògic del discurs; el sentit que constitueix el tema del discurs, i finalment la referència que remet a allò de què es parla, a una exterioritat del discurs.

EL RELAT, GUARDIÀ DEL TEMPS

L'exigència de pensar en l'interior de la tensió entre exterioritat i interioritat, entre un pensament del defora i un del dedins, va incitar Ricœur a procurar superar les diverses apories del procedir purament especulatiu de la temporalitat. Pensar en l'articulació del desacord entre un temps que ha d'aparèixer i un temps que és concebut com a condició dels fenòmens és l'objecte de la trilogia que publica sobre la història a mitjan anys vuitanta. Paul Ricœur recupera, ampliant-la, la seua reflexió sobre els règims d'historicitat concebuts com a tercer temps, tercer discurs subjecte a la tensió entre la concepció purament cosmològica del moviment temporal i una aproximació íntima, interior, al temps. Aristòtil oposa, a la identificació platònica del temps amb les revolucions dels cossos celests, una dissociació entre

l'esfera dels canvis, localitzable, pròpia del món subllunar, i un temps immutable, uniforme, simultàniament el mateix per tot. L'univers aristotèlic és, doncs, sostret així al temps. Simplement, Aristòtil s'enfronta a la paradoxa d'un temps que no és el moviment i el moviment del qual és una de les condicions: «És clar, doncs, que el temps no és ni el moviment, ni sense el moviment».²⁵ Aristòtil no arriba a trobar connexions entre el temps mesurat pel Cel a la manera d'un rellotge natural i la comprovació que els homes i les coses pateixen l'acció del temps. Per altra part, assumeix la dita segons la qual «el temps consumeix, tot envelleix per l'acció del temps».²⁶

A aquest vessant cosmològic del temps, s'hi oposa el vessant psicològic, íntim, segons sant Agustí, que planteja frontalment la qüestió: «Què és el temps? Si ningú no m'ho pregunta, jo ho sé; però si algú m'ho pregunta i vull explicar-li-ho, ja no ho sé».²⁷ Parteix de la paradoxa segons la qual si el passat ja no és i el futur encara no és, com s'ha de capir el que pot ser el temps? Sant Agustí respon girant-se cap al present, un present ampliat en una temporalitat que enclou la memòria de les coses passades i l'espera de les coses futures: «El present del passat és la memòria, el present del present és la visió, el present del futur és l'espera».²⁸ No hi ha, doncs, per a sant Agustí, futur ni passat sinó pel present. Aquesta antinòmia entre temps cosmològic i temps íntim no és resolta per l'especulació filosòfica, com demostra Ricœur a propòsit de la represa de la confrontació que oposa aquesta vegada les tesis de Kant a les de Husserl, i va a parar en una aporia comparà: «Fenomenologia i crítica no s'aprofiten l'una de l'altra sinó a condició d'excloure's l'una a l'altra».²⁹

Entre el temps còsmic i el temps íntim se situa el temps contat de l'historiador. Aquest permet reconfigurar el temps mitjançant connectors específics. Ricœur situa doncs el discurs històric en una tensió que li és pròpia entre identitat narrativa i ambició de veritat. La poètica del relat apareix com la manera de superar les apories de l'aprehensió filosòfica del temps. Ricœur prefereix, respecte a això, la noció de refiguració a la de referència, perquè es tracta de redefinir la noció mateixa de «realitat» històrica a partir dels connectors propis del tercer temps històric, utilitzats, sovint, pels historiadors d'ofici sense problematització. Entre aquests connectors trobem, en efecte, categories familiars a l'historiador: «El temps calendari és el primer pont estès per la pràctica històrica entre el temps viscut i el temps còsmic».³⁰ S'aproxima al temps físic per la seua mesurabilitat i s'aprofita del temps viscut. El temps calendari «cosmologitza el temps viscut» i «humanitza el temps còsmic».³¹ La noció de generació, esdevinguda una categoria d'anàlisi essencial avui, és considerada per Ricœur com una gran mediació de la pràctica històrica que també permet, com va demostrar Dilthey, encarnar aquella connexió entre el temps públic i el temps privat. La noció de generació permet atestar el deute, més enllà de la finitud de l'existència, més enllà de la mort que separa els avantpassats dels contemporanis. Hi ha, en fi, la noció de traça, que ha adquirit avui tanta amplitud que Carlo Ginzburg concep un nou paradigma diferent del galileà i que ell defineix com el de la traça indiciària.³² Objecte usual de l'historiador, la noció de traça, materialitzada pels documents, els arxius, no per això és menys enigmàtica i essencial per a la re-

configuració del temps. Ricœur empra l'expressió de significança de la traça a Emmanuel Lévinas³³ en tant que pertorbació d'un ordre, significant sense fer aparèixer. Però inscriu també la noció de traça en el seu lloc històric. Aquesta noció és utilitzada en la tradició històrica des de fa ja molt de temps, ja que igual la trobem en Seignobos com en Marc Bloch. Aquesta concepció d'una ciència històrica per traveses correspon al seu bagatge referencial en una ambivalència que es resisteix a la clausura del sentit, car el vestigi és alhora capbussat en el present i es troba com a suport d'una significació que ja no hi és.

Aquesta noció de traça, ideal i material alhora, és avui el ressort essencial del gran fresc dirigit per Pierre Nora, el dels *llocs de memòria*. És aquell vincle indicible que lliga el passat a un present esdevingut categoria amb molt de pes en la reconfiguració del temps per mediació de les seues traveses memorials. Pierre Nora hi veu una nova discontinuïtat, en l'escriptura de la història, «que no podem anomenar d'una altra manera que *historiogràfica*».³⁴ Aquesta ruptura modifica l'esguard i compromet la comunitat dels historiadors a revisitar altrament els mateixos objectes a la vista de les traveses deixades en la memòria col·lectiva pels fets, els homes, els símbols, els emblemes del passat. Aquest desprendiment/represa de tota la tradició històrica a través d'aqueix moment memorial que vivim obri el camí a una història tota altra. Aquest vast obrador obert cap a la història de les metamorfosis de la memòria, cap a una realitat simbòlica alhora palpable i indesignable, permet, per la seua doble problematització de la noció d'historicitat i de la de la memòria, exem-

plificar aqueix tercer temps definit per Ricœur com un pont entre temps viscut i temps còsmic. Constitueix el camp d'investigació d'allò que Reinhart Koselleck qualifica com el nostre espai d'experiència, o siga, aqueix passat convertit en present. Permet explorar l'enigma de la passaïtat, car l'objecte memorial en el seu lloc material o ideal no es descriu en termes de simples representacions. Ricœur significa, i el projecte de Pierre Nora no és lluny, que la passaïtat d'una observació no és per si mateixa observable, sinó solament memorable. Planteja frontalment la qüestió d'allò que fa memòria. Insistent en el paper dels esdeveniments fundadors i en llur lligam amb el relat com a identitat narrativa, Ricœur obri la perspectiva historiogràfica actual en què l'empresa de Pierre Nora s'inscriu com a monument de la nostra època.

L'intent dels *Annales* als anys 1970 de trencar amb el relat ha estat, segons Ricœur, il·lusori i contradictori amb el projecte històric. Fernand Braudel denuncià el temps curt enviat a l'il·lusori amb relació a les permanències dels grans pedestals de la geohistòria, a la llarga durada. Tanmateix, com bé ha demostrat Ricœur, les regles de l'escriptura històrica li han impedit caure en la sociologia per tal com la llarga durada roman durada. Braudel, com a historiador, era tributari de formes retòriques pròpies de la disciplina històrica. Contràriament a les seues proclamacions atronadores, també ell perseguia en la seua tesi la realització d'un relat: «La noció mateixa d'història de llarga durada deriva de l'esdeveniment dramàtic... és a dir, de l'*esdeveniment posat en intriga*».³⁵ Certament, la intriga que ja no té per tema Felip II, sinó la Mediterrània, és d'un altre

tipus, però no per això deixa de ser una intriga. La Mediterrània fa el paper d'un quasi-personatge que coneix la seua darre-hora de glòria al segle XVI, abans que assistim a un decantament cap a l'Atlàntic i Amèrica, moment en què «la Mediterrània, al mateix temps, surt de la gran història».³⁶ La posada en intriga s'imposa, doncs, a tot historiador, fins i tot a aquell qui més distàncies manté respecte al recitatiu clàssic de l'esdevenimental politico-diplomàtic. La narració constitueix doncs la mediació indispensable per fer obra històrica i lligar l'espai d'experiència i l'horitzó d'espera: «La nostra hipòtesi de treball torna així a tenir el relat com el guardià del temps, en la mesura que no hi hauria temps pensat més que contat».³⁷ La configuració del temps passat per la narració de l'historiador. La configuració històrica així considerada es desplaça entre un espai d'experiència que evoca la multiplicitat dels trajectes possibles i un horitzó d'espera que defineix un futur tornat present, no reductible a una simple derivada de l'experiència present: «Així, espai d'experiència i horitzó d'espera fan més que oposar-se polarment, es condicionen mútuament».³⁸ La construcció d'aquesta hermenèutica del temps històric ofereix un horitzó que no és ja teixit només per la fatalitat científica, sinó estès cap a un fer humà, un diàleg a establir entre les generacions, un actuar sobre el present. És en aquesta perspectiva que convé reobrir el passat, visitar les seues potencialitats. El present reinverteix el passat a partir d'un horitzó històric després d'ell. Transforma la distància temporal morta en «transmissió generadora de sentit».³⁹ El sector de la reconstrucció històrica es troba llavors al centre de l'actuar, del fer pre-

sent que defineix la identitat narrativa en la doble forma de la mateixesa (*Idem*) i de si-mateix (*Ipseitat*). La centralitat del relat relativitza la capacitat de la història per a recloure el seu discurs en una explicació tancada sobre uns mecanismes de causalitat. No permet ni tornar «a la pretensió del subjecte constituent de senyorejar el sentit» ni renunciar a la idea d'una globalitat de la història segons les seues «impliacions ètiques i polítiques».⁴⁰

L'ESDEVENIMENT I LES SEUES METAMORFOSIS DE SENTIT

Entre la seua dissolució i la seua exaltació, l'esdeveniment, segons Ricœur, pateix una metamorfosi que tendeix a la seua recuperació hermenèutica. Reconciliant l'aproximació continuïsta i discontinuïsta, Ricœur proposa distingir tres nivells d'aproximació a l'esdeveniment: «1. Esdeveniment infrasinificatiu; 2. Ordre i regnat del sentit, en el límit no esdevenimental; 3. Emergència d'esdeveniments suprasinificatius, sobresinificants».⁴¹ El primer ús correspon simplement al descriptiu d'«allò que ocorre» i evoca la sorpresa, la nova relació amb l'instituit. Correspon, per altra part, a les orientacions de l'escola metòdica de Langlois i Seignobos, el de l'establiment crític de les fonts. En segon lloc, l'esdeveniment és pres en l'interior d'esquemes explicatius que el posen en correlació amb unes regularitats i unes lleis. Aquest segon moment porta a subsumir la singularitat de l'esdeveniment en el registre de la llei de què depèn, fins al punt d'estar al límit de la negació de l'esdeveniment. S'hi pot reconèixer l'orientació de l'escola de les *Annales*. A aquest

segon estadi de l'anàlisi ha de succeir un tercer moment, interpretatiu, de recuperació de l'esdeveniment com a emergència, però aquesta vegada sobresignificada. L'esdeveniment és llavors part integral d'una construcció narrativa constitutiva d'identitat fundadora (la presa de la Bastilla) o negativa (Auschwitz). L'esdeveniment que està de tornada no és, doncs, el mateix que el que ha estat reduït pel sentit explicatiu, ni l'infrasignificat que era exterior al discurs. Ell mateix engendra el sentit: «Aquesta saludable recuperació de l'esdeveniment sobresignificat només prospera al límit del sentit, en el punt en què s'encalla per excés i per defecte: per excés d'arrogància i per defecte de captura».⁴²

Els esdeveniments no són deduïbles sinó a partir de llurs traces, discursives o no. Sense reduir la realitat històrica a la seua dimensió lingüística, la fixació de l'esdeveniment, la seua cristallització, s'efectua a partir de la seua nominació. La semàntica històrica permet de prendre en consideració l'esfera del fer i de rompre amb les concepcions fisicistes i causalistes. La constitució de l'esdeveniment és tributària de la seua posada en intriga. És la mediació que assegura la materialització del sentit de l'experiència humana del temps «als tres nivells de la seua *prefiguració pràctica*, de la seua *configuració epistèmica*, i de la seua *reconfiguració hermenèutica*».⁴³ La posada en intriga fa el paper d'operador, de posada en relació d'esdeveniments heterogenis. Substitueix la relació causal de l'explicació fisicista. L'hermenèutica de la consciència històrica situa l'esdeveniment en una tensió interna entre dues categories metahistòriques que assenyalava Koselleck, la d'espai d'experiència i la d'horitzó d'espera. Aquestes dues

categories permeten una tematització del temps històric que es dona a llegir en l'experiència concreta, amb desplaçaments significatius com el de la dissociació progressiva entre experiència i espera en el món modern occidental. El sentit de l'esdeveniment, segons Koselleck, és, doncs, constitutiu d'una estructura antropològica de l'experiència temporal i de formes simbòliques històricament instituïdes. Koselleck desenvolupa doncs «una problemàtica de la individuació dels esdeveniments que situa llur identitat sota els auspicis de la temporalització, de l'acció i de la individualitat dinàmica».⁴⁴ Apunta doncs a un nivell més profund que el de la simple descripció en aténir-se a les condicions de possibilitat de l'esdeveniment. La seua aproximació té el mèrit de demostrar l'operativitat dels conceptes històrics, llur capacitat estructuradora i alhora estructurada per situacions singulars. Aquests conceptes, portadors d'experiència i d'espera, no són simples epifenòmens lingüístics a oposar a la història «verdadera»; tenen «una relació específica amb el llenguatge a partir del qual influeixen en cada situació i esdeveniment o hi reactuen».⁴⁵ Els conceptes no són ni reductibles a cada figura retòrica ni un simple utilatge bo per a classificar en categories. Estan ancorats en el camp d'experiència d'on han nascut per a subsumir una multiplicitat de significacions. Podem afirmar llavors que aquests conceptes aconseguixen saturar el sentit de la història fins permetre una fusió total entre història i llenguatge? Com Ricoeur, Reinhart Koselleck no arriba tan lluny i considera, al contrari, que els processos històrics no es limiten a llur dimensió discursiva: «La història no coincideix mai perfectament amb la manera en

què el llenguatge la cospa i l'experiència la formula».⁴⁶ És, com pensa Ricoeur, el camp pràctic, l'arrelament últim de l'activitat de temporalització.

Aquest desplaçament de l'esdevenimentalitat envers la seua traça i els seus hereus ha suscitat un veritable retorn de la disciplina històrica sobre ella mateixa, a l'interior d'allò que podríem qualificar de cercle hermenèutic o de gir historiogràfic. Aquest nou moment invita a seguir les metamorfosis del sentit en les mutacions i esllavissaments successius de l'escriptura històrica entre l'esdeveniment mateix i la posició present. L'historiador s'interroga llavors sobre les diverses modalitats de la fabricació i de la percepció de l'esdeveniment a partir de la seua trama textual. Aquest moviment de revisitació del passat per mitjà de l'escriptura històrica acompanya l'exhumació de la memòria nacional i conforta encara el moment memorial actual. Mitjançant la renovació historiogràfica i memorial, els historiadors assumeixen la càrrega del dol per un passat en si i aporten llur contribució a l'esforç reflexiu i interpretatiu actual en les ciències humanes. Aquesta inflexió recent s'uneix a aqueixa despesa/represa de tota la tradició històrica empresa per Pierre Nora en *Les lieux de mémoire* i obri la via a una història ben altra: «Ja no els determinants, sinó llurs efectes; ja no les accions memoritzades ni tampoc commemorades, sinó la traça d'aqueixes accions i el joc d'aqueixes commemoracions; no els esdeveniments per ells mateixos, sinó llur construcció en el temps, l'esborrament i la ressurgència des llurs significacions; no el passat tal com ha passat, sinó les seues reutilitzacions permanents, els seus usos i els seus desusos, la seua imposició en els

present successius; no la tradició, sinó la manera en què s'ha constituït i s'ha transmès».⁴⁷

L'EQUACIÓ PASSAT PER PRESENT

En vies de la mundialització de la informació, de l'acceleració de llur ritme, el món contemporani coneix una «extraordinària dilatació de la història, una pulsio d'un sentiment històric de fons».⁴⁸ Aquesta presentificació ha tingut com a efecte una experimentació moderna de la historicitat. Aquesta implicava una redefinició de l'esdevenimentalitat com a aproximació a una multiplicitat de possibilitats, de situacions virtuals, potencials, i no ja com allò acomplert en la seua fixesa. El moviment s'ha fet amb el temps present fins al punt de modificar la relació moderna amb el passat. La lectura històrica de l'esdeveniment no és ja reductible a l'esdeveniment estudiat, sinó contemplat en la seua traça, situat en una cadena esdevenimental. Tot discurs sobre un esdeveniment vehicula, connota, una sèrie d'esdeveniments anteriors, la qual cosa dóna tota la seua importància a la trama discursiva que els lliga en una posada en intriga. La història del temps present no implica solament l'obertura d'un període nou, en obrir-se allò molt pròxim davant els ulls de l'historiador. És també una història diferent, que participa en les noves orientacions d'un paradigma que cal cercar en la ruptura amb el temps únic i lineal, i que pluralitza els modes de racionalitat.

S'han oposat a la història del temps present arguments que presenten un cert nombre d'obstacles insuperables. En pri-

mer lloc, l'inconvenient de la proximitat no permetria jerarquitzar segons un ordre d'importància relatiu entre la massa de les fonts disponibles. No es pot, segons aquesta crítica, definir allò que depèn de la història i el que es basa en l'epifenomen. En segon lloc, se li retrau que utilitze un temps truncat respecte al seu futur. L'historiador no coneix el destí temporal dels fets estudiats, per tal com, molt sovint, el sentit només es revela a colp passat. Respecte a això, Ricoeur, que inscriu la seua intervenció en el marc d'una defensa de la legitimitat de la història del temps present, atrau l'atenció cap a les dificultats d'una configuració inscrita en la perspectiva d'una distància temporal curta. Ell preconitza distingir en el passat recent: el temps inacabat, el devenir en curs quan se'n parla enmig del gual, «el que constitueix un obstacle per a aquesta historiografia és el considerable lloc de les previsions i de les anticipacions en la comprensió de la història en curs»,⁴⁹ i el temps reclus, el de la segona guerra mundial, el de la descolonització, el de la fi del comunisme... i, en aquest sentit, la data del 1989 esdevé una data interessant de reclosa que permet configurar uns conjunts intel·ligibles, una vegada acabat un cert cicle. A aquests obstacles s'afegeix la llei dels trenta anys, que no permet l'accés immediat als arxius. Cal afegir-hi encara la manca de retrocés crític que especifica la trajectòria de l'activitat historiadora.

Però la història del temps present té també la capacitat de tornar avantatges alguns d'aquests inconvenients, com demostra Robert Frank, el successor de François Bédarida en la direcció del IHTP fins el 1994.⁵⁰ El treball d'investigació sobre l'inacabat contribueix a desfatalitzar la

història, a relativitzar les cadenes causals que constituïen les plantilles de lectura, el *prêt-à-porter* de l'historiador. La història del temps present és un bon laboratori per a trencar el fatalisme causal. En segon lloc, fins i tot si el seu maneig planteja problemes metodològics seriosos, l'historiador té l'opció de poder treballar sota el control dels testimonis dels esdeveniments que analitza. Disposa de fonts orals que són un trumfo cert, fins i tot quan s'han de manejar amb prudència i amb una distància crítica per tal com són «una font sobre un temps passat i no, com moltes fonts escrites, contemporània de l'esdeveniment».⁵¹ Aquesta interactivitat entre l'historiador enfrontat a la seua enquesta de camp, a la manera del sociòleg, el situa en bona posició «per a fer una història objectiva de la subjectivitat».⁵²

Aquesta història del temps present haurà contribuït a capgirar la relació història/memòria. L'oposició tradicional entre una història crítica situada a la banda de la ciència i una memòria provinent de fonts fluctuants i en part fantasmagòriques és en vies de transformació. En el moment que la història perd una part de la seua científicitat, la problematització de la memòria du a concedir una part crítica a l'aproximació a la noció de memòria. Les dues nocions s'han acostat i la part de les fonts orals en l'escriptura del temps present fa possible una història de la memòria. Aquest capgirament té un valor heurístic, car permet entendre millor el caràcter indeterminat de les possibilitats obertes per actors d'un passat que va ser llur present. La història del temps present modifica doncs la relació amb el passat, la seua visió i el seu estudi. L'historiador del temps present inscriu l'operació historio-

gràfica en la duració. No limita el seu objecte a l'instant. Ha de fer prevaler una pràctica conscient d'ella mateixa, cosa que prohibeix les freqüents ingenuïtats davant l'operació històrica.

Inscrit en el temps com a discontinuïtat, el present és treballat per qui ha d'historitzar-lo mitjançant un esforç per aprehendré'n la presència com absència, a la manera que Michel de Certeau definia l'operació historiogràfica. Aquesta dialèctica és molt més difícil de realitzar com més cal procedir a una desintricació voluntarista per a la història del temps present, més natural per tal com es tracta d'un temps complet: «La qüestió és si, per a ser històrica, la història del temps present no pressuposa un moviment semblant de caiguda en l'absència, des del fons del qual el passat ens interpel·laria amb la força d'un passat que ha estat suara present».⁵³ Copsem ací fins a quin punt la història del temps present és animada per unes motivacions més profundes que les d'un simple accés al més contemporani. És la cerca de sentit el que en guia les recerques, tant com el rebuig de l'efímer. Un sentit que no és ja un *telos*, una continuïtat preconstruïda, sino una reacció a «l'acronia contemporània».⁵⁴ La història del temps present es diferencia doncs radicalment de la història clàssicament contemporània. Va a la cerca de gruix temporal i fa per ancorar un present massa sovint viscut en una espècie de levitat temporal. Per la seua voluntat reconciliadora, en el cor d'allò viscut, d'allò discontinu i de les continuïtats, la història del present com a topada constant entre passat i present permet «un vibrato de l'inacabat que acolorix bruscament tot un passat, un present alliberat a poc a poc del seu autisme».⁵⁵

ENTRE LA HISTÒRIA-VERITAT I LA MEMÒRIA-FIDELITAT

Preocupat, d'una manera molt kantiana, per evitar la desmesura i les diverses maneres d'encobriment que implica, Ricœur s'ha dedicat després quatre o cinc anys a reflexionar sobre la dialèctica pròpia de les relacions entre història i memòria, que constitueix un punt sensible i de vegades obsessionant de la nostra fi de segle, moment de balanç dels desastres d'un segle XX tràgic. Aquesta reflexió és la que el du a aquesta suma, lliurada al setembre del 2000 als lectors en general i als historiadors en particular, i que participa, com sempre en ell, de preocupacions ciutadanes que ell enuncia de bon antuvi: «Estic trasbalsat per l'inquietant espectacle que donen l'excés de memòria ací, la manca d'oblit allà, per no dir res de la influència de les commemoracions i dels abusos de memòria i d'oblit. La idea d'una política de la memòria justa és, en aquest sentit, un dels meus temes cívics reconeguts».⁵⁶

Ricœur es dedica a distingir bé dues ambicions de naturalesa diferent: veritativa per a la història i de fidelitat per a la memòria, tot demostrant que una malifiança massa pronunciada de cara a les malifetes de la memòria duria a sacralitzar la postura històrica i, a la inversa, un encobriment de la història per la memòria produiria un atzucac al nivell epistemològic indispensable de l'explicació/comprensió. Què seria una veritat sense fidelitat, o fins i tot una fidelitat sense veritat, es pregunta Ricœur, que construeix en primer lloc una fenomenologia de la memòria. Ricœur mobilitza el *logos* grec per a respondre l'enigma inicial de la represen-

tació del passat en la memòria. Plató es plantejà la qüestió del «què» del record, i hi respongué en el *Teetetes* per mitjà de l'*Eikon* (la imatge-record). Ara: la paradoxa de l'*Eikon* és aqueixa presència en la ment d'una cosa absent, aqueixa presència d'allò absent. A aquesta primera aproximació, Aristòtil afegeix una altra característica de la memòria amb el fet que aquesta du la marca del temps, cosa que defineix una línia fronterera entre la imaginació, el fantasma per un costat, i per l'altre la memòria, que es refereix a una anterioritat, a un «haver estat». Però quines són aqueixes traces memorials? Són de tres ordres, segons Ricœur, que es manté, vigilant, a distància de les empreses reduccionistes, com la de Changeux i el seu *Homme neuronal*,⁵⁷ per al qual la lògica cortical explicaria per ella sola tots els comportaments humans. Ricœur té bona cura de distingir les traces memorials corticals, físiques i materials. Amb aquesta tercera dimensió de la memòria, la de les traces documentals, entrem ja en el camp d'investigació de l'historiador. Elles constitueixen doncs, per elles soles, la inevitable imbricació entre la història i la memòria. Si bé la memòria està subjecta a patologies –impediments, resistències–, com ha demostrat Freud, és també blanc de manipulacions i de comandaments. Tanmateix, pot accedir en alguns casos a moments «feliços», els de la reconeixença. És el cas del record involuntari descrit per Proust, però això pot ser també l'objectiu d'una memòria de recordació, d'un treball de memòria que s'emparenta amb allò que Freud va designar amb el vocable de treball de dol. Ara: aquest petit miracle de la reconeixença que permet la memòria és, en canvi, inaccessible a l'historiador, que

no pot pretendre accedir a aqueixa «petita felicitat», car el seu mode de coneixença està sempre mediat per la traça textual que fa del seu saber un taller per sempre obert i indefinit.

Si l'oblit, tercer tema essencial del tríptic de Ricœur, constitueix un doble desafiament a la història i a la memòria, Ricœur distingeix en aquesta verdadera capsa negra allò que pertany a l'ordre de la pèrdua irreversible, bé siga l'esborrament de les traces corticals o bé la pèrdua de documents, i l'oblit de reserva que és la condició mateixa de la memòria, que permet que aquesta es pose a treballar. Aquest oblit de reserva, ofert al record, és un oblit que preserva: «L'oblit amaga una significació positiva en la mesura que l'haver estat preval sobre el no ser ja en la significació associada a la idea del passat. L'haver estat fa de l'oblit el recurs immemorial ofert al treball del record».⁵⁸ En la guerra de les memòries que travessem i en el transcurs de la qual una ruda concurrència oposa la història a la memòria, Ricœur intervé per a dir la indicibilitat de llurs relacions: «La competició entre la memòria i la història, entre la fidelitat de l'una i la veritat de l'altra, no es pot resoldre en el pla epistemològic».⁵⁹

Aquesta tensió du Ricœur a preguntar-se sobre la dimensió ontològica de la nostra condició històrica com a ésser de memòria i d'història. Reprèn les seues reflexions sobre la historialitat i la seua confrontació amb les tesis heideggerianes sobre el temps. Ricœur oposa aquesta vegada una categoria nova a la d'ésser-per-ala-mort de Heidegger, que ha suscitat sempre en ell la més viva desconfiança. Ell la substitueix per la noció de l'ésser-en-deute com a vincle possible entre el passat

i el futur. És aquest un punt principal, el verdader fil roig de la seua demostració segons la qual l'haver-estat preval sobre el complet. Per aquesta raó insisteix Ricœur, i això és essencial per a la comunitat historiadora, en el fet que el passat existeix encara en el temps «fullat» del present. Aquí es troba amb Jankélévitch, el qual cita en exerg de la seua obra: «El que ha estat no pot ja mai més deixar d'haver estat: per sempre més aqueix fet misteriós i profundament obscur d'haver estat és el seu viàtic per a l'eternitat». És a partir d'aquesta insistència que memòria i història poden ser confrontades com dues pràctiques, dues remissions al passat de l'ésser històric en una dialèctica de la vinculació i la desvinculació. En la mesura que la història és més distant, més objectiva, més impersonal en la seua remissió al passat, pot fer un paper d'equitat per tal de temperar l'exclusivitat de les memòries particulars. Pot així contribuir, segons Ricœur, a transformar la memòria malaurada en memòria feliç, pacificada, en justa memòria. És, doncs, una nova lliçó d'esperança el que ens prodiga Ricœur: un reprendre el camí de la relació entre passat, present i esdevenir constitutiu de la disciplina històrica per part d'un filòsof que recorda els imperatius de l'actuar a uns historiadors que tenen tendència a complaure's en la reinsistència i les commemoracions. Ell significa de nou als historiadors que llur treball es dirigeix a «fer les nostres previsions més determinades i la nostra experiència més determinada».⁶⁰ A aquest treball convida els historiadors, i en aquest sentit cal entendre la seua noció de treball de memòria, en referència a Freud i a la seua noció de treball de dol.

Per això, la pràctica psicoanalítica pot ser, segons Ricœur, suggestiva per a l'historiador: l'analitzador parla i, a través de l'aflorament de l'inconscient en el seu dir en forma de trossets de relats incohents, de somnis, d'actes fallits, l'objectiu és de dur a terme una posada en intriga intel·ligible, acceptable i constitutiva de la seua identitat personal. En aquesta cerca, el pacient, segons Freud, passa per dues mediacions. En primer lloc, la de l'altre, la de qui escolta, el psicoanalista. La presència d'un tercer que deixa contar és indispensable per a l'expressió de la memòria més dolorosa, traumàtica. El pacient parla davant un testimoni i és aquest qui l'ajuda a llevar els obstacles de la memòria. La segona mediació és la del llenguatge mateix del pacient, que és el d'una comunitat singular. S'empren recursos d'una pràctica social, i en aqueixa pràctica social del relat es troba el relat abans de conèixer-se a si mateix. Aquestes dues mediacions donen un arrelament social al relat per a transmutar-lo en pràctica. El dispositiu de la curació, per la presència d'un tercer, crea una forma particular d'intersubjectivitat. Quant al dir mateix del pacient, els seus relats teixits de relats que el precedeixen estan, doncs, ancorats en una memòria col·lectiva. El pacient expressa una interiorització de la memòria col·lectiva que creua la seua memòria personal, desbordada per l'afany de la comunicació, de la transmissió intergeneracional, per l'obligació del *Zakhor* (Recorda!) de la tradició de l'Antic Testament.⁶¹ Aquesta memòria depèn, doncs, d'un teixit privat i públic alhora. Advé com a emergència d'un relat constitutiu d'una identitat personal «enredada en històries»⁶² que fa de la memòria una memòria compartida.

La segona gran ensenyança que es pot traure de la pràctica analítica és el caràcter ferit de la memòria, els complexos mecanismes de la qual apunten a comportar i, doncs, a inhibir els traumatismes patits i els records massa dolorosos. Aquests són la base de diverses patologies. Hi ha dos assaigs de Freud que tenen per objecte el tractament del record en el pla col·lectiu. Fan palès, a escala individual, el paper actiu de la memòria, el fet que aquesta fa un treball. La curació analítica contribueix a un «treball del record»⁶³ que ha de passar a través dels records pantalla, fonts de bloquejaments que duen a allò que Freud qualifica de compulsió, de repetició en el pacient condemnat a resistir aferrant-se als seus símptomes. El segon ús del treball de la memòria invocat per Freud és més conegut encara, és el «treball del dol».⁶⁴ El dol no és sols aflicció, sinó una verdadera negociació amb la pèrdua de l'ésser estimat en un lent i dolorós treball d'assimilació i de despreniment. Aquest moviment de rememoració pel treball del record i de distanciament pel treball del dol demostra que la pèrdua i l'oblit fan el seu fet al centre mateix de la memòria per tal d'evitar-ne els trastorns: «L'excés de memòria recorda particularment la compulsió de repetició, de la qual ens diu Freud que du a substituir pel pas a l'acte el record veritable mitjançant el qual el present es reconcilia amb el passat».⁶⁵ Així, davant les obligacions actuals segons les quals hi ha un nou imperatiu categòric que depèn del deure de memòria, Ricœur, inspirant-se en la pràctica analítica, prefereix la noció del treball de memòria al de deure de memòria, del qual assenyala la paradoxa gramatical que consisteix a conjugar en futur una memòria guardiana del passat.

Però no caldria llegir en Ricœur, en aquest lliscament semàntic, un abandonament del «Recorda!» del Deuteronomi. Tot al contrari, afirma la legitimitat del «Recorda!» de la tradició judeocristiana, que ell intenta articular amb l'esforç crític del *logos*. El deure de memòria és, doncs, legítim, fins i tot quan pot ser objecte d'abús: «L'obligació a recordar corre el perill de ser entesa com una invitació adreçada a la memòria a curtcircuitar el treball de la història».⁶⁶

Ricœur veu en aquest fenomen una analogia possible en el pla de la memòria col·lectiva. La memòria individual i la memòria col·lectiva fan per mantenir, totes dues, una coherència en la durada al voltant d'una identitat que es manté i s'inscriu en el temps de l'acció. Per això, és a aquesta identitat de l'*Ipse*,⁶⁷ diferent de la Mateixesa, a la qual es refereix aquesta travessia experimental de la memòria al voltant del tema de la promesa. Hi constatem també situacions molt contrastades en què ens enfrontem en certs casos a «un passat que no vol passar» i en altres casos a unes actituds de fugida, d'ocultació conscient o inconscient, de negació dels moments més traumàtics del passat. Les patologies col·lectives de la memòria també poden manifestar-se tant per mitjà de situacions de sobrecàrrega de memòria, de repetició enfadosa —de què en són bon exemple la «commemoritis» i la tendència a la patrimonialització del passat nacional a França—, com per mitjà de situacions contràries, de poca memòria, com és el cas de tots els països totalitaris on domina una memòria manipulada: «El treball de la història s'entén com una projecció, del pla de l'economia de les pulsions al pla de la labor intel·lectual, d'aqueix doble treball

de record i de dol». ⁶⁸ Així és com la memòria és inseparable del treball d'oblit. Borges ja havia il·lustrat el caràcter patològic de qui ho recorda tot fins a esfondrar-se en la follia i l'obscuritat, amb la seua història *Funes el memorioso*. ⁶⁹ La memòria és, doncs, a l'igual que la història, un mode de selecció en el passat, una construcció intel·lectual i no un flux exterior al pensament. Quant al deute que guia «el deure de memòria»: és en el creuament de la tríade passat-present-futur: «Aqueix contracolp de la mirada del futur sobre la del passat és la contrapartida del moviment invers d'influència de la representació del passat sobre la del futur». ⁷⁰ Lluny de ser un simple fardell a portar per les societats del present, el deute pot esdevenir jaciment de sentit a condició de reobrir la pluralitat de les memòries del passat i d'explorar l'enorme recurs de les possibilitats no adverades. Aquest treball no es pot realitzar sense dialectització de la memòria i de la història, tot distingint rere el registre de la història crítica la memòria patològica que actua com a compulsió de repetició i la memòria viva que proposa una perspectiva reconstructiva: «És alliberant, per mitjà de la història, les promeses no mantingudes, o impedides i retornades pel curs posterior de la història, com un poble, una nació, una entitat cultural, poden accedir a una concepció oberta i viva de llurs tradicions». ⁷¹

Més enllà de la conjuntura memorial actual, simptomàtica de la crisi d'una de les dues categories metahistòriques, l'horitzó d'espera, l'absència de projecte de la nostra societat moderna, Ricœur recorda la funció del deute ètic de la història davant el passat. El règim d'historicitat, sempre obert cap a l'esdevenir, ja no és,

certament, la projecció d'un projecte plenament pensat, tancat sobre ell mateix. La lògica mateixa de l'acció manté obert el camp de les possibilitats. Per aquesta raó, Ricœur defensa la noció d'horitzó en el seu epíleg sobre el perdó que, a la manera d'una utopia, fa una funció alliberadora tot impedit «l'horitzó d'espera de fondre's amb el camp d'experiència. Això és el que manté la separació entre l'esperança i la tradició». ⁷² Amb la mateixa fermesa defensa el deure, el deute de les generacions presents envers el passat, font de l'ètica de responsabilitat. La funció de la història resta, doncs, viva. La història no és pas òrfena, com hom creu, sempre que responga les exigències de l'actuar. Així, el dol de les visions teleològiques pot esdevenir una ocasió per a visitar a partir del passat les múltiples possibilitats del present per tal de pensar el món de demà. ▢

Traducció d'Eduard J. Verger

1. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Le Seuil, 2000.
2. Paul Ricœur, «Objectivité et subjectivité en histoire» (desembre de 1952), reprès en *Histoire et vérité*, Paris, Le Seuil, 1955, p. 30.
3. *Ibid.*, p. 43.
4. Jacques Rancière, *Les noms de l'histoire*, Paris, Le Seuil, 1992.
5. Paul Ricœur, «Objectivité et subjectivité en histoire», citat, p. 24.
6. Cf. Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, *Les courants historiques en France (19e-20e siècle)*, Paris, Armand Colin, 1999 (col. «U»).
7. Paul Ricœur, «Objectivité et subjectivité en histoire», citat, p. 26.
8. *Ibid.*, p. 28.
9. Paul Ricœur, *Histoire et vérité*, op. cit., p. 31.

10. *Ibid.*, p. 32.
11. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., p. 227.
12. *Ibid.*, p. 235.
13. François Dosse, *L'empire du sens. L'humanisation des sciences humaines*, Paris, La Découverte, 1995; reed. La Découverte-poche, 1997.
14. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., pp. 253-266.
15. Jacques Revel (dir.), *Jeux d'échelles*, Paris, EHESS-Gallimard-Le Seuil, 1996.
16. Bernard Lepetit (dir.), *Les formes de l'expérience*, Paris, Albin Michel, 1995.
17. Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975.
18. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., pp. 359-369.
19. William H. Dray, *Laus and Explanation in History*, Londres, Oxford University Press, 1957.
20. Georg Henrik von Wright, *Explanation and Understanding*, Londres, Routledge and Paul Kegan, 1971.
21. Paul Ricœur, *Temps et récit*, tom 1, Paris, Le Seuil, 1983, p. 202.
22. Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge (Anglaterra), University Press, 1965.
23. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1973.
24. Paul Ricœur, *Temps et récit*, tom 1, op. cit., p. 251.
25. Aristòtil, *Física IX* (219 a 2), citat per Paul Ricœur; *Temps et récit*, Paris, Le Seuil, 1985, tom 3 (col. «Points»), p. 26.
26. *Ibid.* (221 a 30-221 b), p. 33.
27. Sant Agustí, *Confessions*, Llibre XI, cap. XIV.
28. *Ibid.*, cap. XX, p. 269.
29. Paul Ricœur, *Temps et récit*, tom 3, op. cit. p. 106.
30. *Ibid.*, p. 190.
31. *Ibid.*, p. 197.
32. Carlo Ginzburg, «Traces, racines d'un paradigme indiciaire», en *Mythes, emblèmes, traces*, Paris, Flammarion, 1989, pp. 139-180.
33. Emmanuel Lévinas, «La trace», en *Humanisme de l'autre homme*, Paris, Fata Morgana, 1972, pp. 57-63.
34. Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, Paris, Gallimard, 1993, tom 3, vol. 1, p. 26.
35. Paul Ricœur, *Temps et récit*, tom 1, op. cit., p. 289.
36. *Ibid.*, p. 297.
37. *Ibid.*, tom 3, p. 435.
38. *Ibid.*, p. 377.
39. *Ibid.*, p. 399.
40. *Ibid.*, pp. 488 i 489.
41. Paul Ricœur, «Événement et sens», *Raisons pratiques, L'Événement en perspective*, 2, 1991, pp. 51-52.
42. *Ibid.*, p. 55.
43. Jean-Luc Petit, «La construction de l'événement social», *Raisons pratiques*, 2, 1991, p. 15.
44. Louis Quéré, «Événement et temps de l'histoire», *Raisons pratiques*, 2, 1991, p. 267.
45. Reinhart Koselleck, *Le futur passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, Paris, Éditions de l'EHESS, 1990, p. 264.
46. *Ibid.*, p. 195.
47. Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, op. cit., p. 24.
48. Pierre Nora, «De l'histoire contemporaine au présent historique», *Écrire l'histoire du temps présent*, Paris, IHTP, 1993, p. 45.
49. Paul Ricœur, «Remarques d'un philosophe», en *Écrire l'histoire du temps présent*, op. cit., p. 38.
50. Robert Frank, «Enjeux épistémologiques de l'enseignement de l'histoire du temps présent», en *L'histoire entre épistémologie et demande sociale*, Actes de l'université d'été de Blois, 1994, pp. 161-169.
51. *Ibid.*, p. 165.
52. *Ibid.*, p. 166.
53. Paul Ricœur, «Remarque d'un philosophe», citat p. 39.
54. Jean-Pierre Rioux, «Peut-on faire une histoire du temps présent?», en *Questions à l'histoire des temps présents*, Brussel·les, Complexe, 1992, p. 54.
55. *Ibid.*, p. 54.
56. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., p. i.
57. Cf. el debat entre Paul Ricœur i Jean-Pierre Changeux en *Ce qui nous fait penser. La nature et la règle*, Paris, Odile Jacob, 1998.
58. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., p. 574.
59. *Ibid.*, p. 648.
60. Paul Ricœur, *Temps et récit*, tom 3, op. cit., p. 390.
61. Yosef Hayim Yerushalmi, *Zakhor*, Paris, La Découverte, 1984.
62. Wilhelm Schapp, *In Geschichten verstrickt*, Wiesbaden, B. Heymann, 1976. (Trad. francesa: Jean Greisch, *Enchevêtré dans des histoires*, Paris, Le Cerf, 1992.)
63. Sigmund Freud, *Erinnern, wiederholen und durcharbeiten* (1914), en *De la technique psychanalytique*, Paris, PUF, 1953, pp. 105-115.

64. Sigmund Freud, *Trauer und Melancholie*, «Deuil et mélancolie» (1917), en *Métapsychologie*, París, Gallimard, 1952, pp. 189-222.
65. Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, op. cit., p. 96.
66. *Ibid.*, p. 106.
67. Paul Ricœur, *Soi-Même comme un autre*, París, Le Seuil, 1990.
68. Paul Ricœur, «Entre mémoire et histoire», *Projet*, 248, 1996, p. 11.
69. Jorge Luis Borges, «Funes ou la mémoire», en *Fictions*, París, Gallimard, 1957, pp. 127-136.
70. Paul Ricœur, «La marque du passé», *Revue de métaphysique et de morale*, 1, març 1998, p. 25.
71. *Ibid.*, pp. 30-31.
72. Paul Ricœur, *Du texte à l'action*, París, Le Seuil, 1986, p. 391.

MÈTODE

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

REVISTA DE DIVULGACIÓ CIENTÍFICA DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

NÚMERO **31**. TARDOR 2001

EXISTEIX LA CIUTAT SOMIADA?

Monogràfic coordinat per Josep Vicent Boira. Amb articles de Josep Sorribes; David Prytherch; Joandomènec Ros; María José Carrau i Enrique Murgui; Joaquim Baixeras i Jordi Domingo; A. J. Pérez Cueva; i Jordi Borja

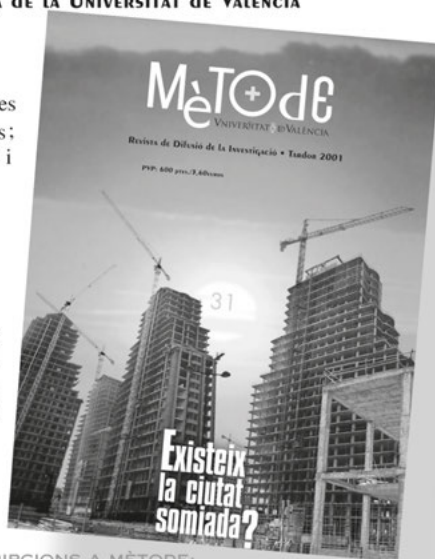
ENTREVISTES:

MANUEL COSTA per Martí Domínguez

ORIOl NEL·LO per Josep Vicent Boira

ACTUALITAT

Setembre per Francisco Tomás • *Catàstrofe* per Aurelio Beltrán • *Neandertals i cromanyons: Evolució humana a les terres valencianes* per Ester Pinter • *Entrevista a Valentí Fuster, cardiòleg* per Jordi Ortega • *Entrevista a Lynn Margulis* per Francesc Mezquita i Antonio Camacho • *Altres mons: vida a l'univers* per David Galadí-Enríquez • *Cultures i fongs psicoactius* per Josep M. Fericla.

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS A MÈTODE:

C/. Batxiller 1er-1a. 46010 València. Tel.: 96 393 71 74 • E-mail: marti.dominguez@uv.es
Preu (1 número): 600 ptes. Subscripció anual (4 números a l'any): 2.000 ptes

<http://www.uv.es/metode>